

Piotr Pawliszak
Uniwersytet Gdański

UŻYTECZNOŚĆ KRYTYCZNEJ ANALIZY DISKURSU POLITYCZNEGO DLA SOCJOLOGICZNYCH ANALIZ NOWOCZESNYCH ZMIAN INSTYTUCJONALNYCH I MORALNYCH

Isabela Fairclough i Norman Fairclough. *Political Discourse Analysis. A Method for Advanced Students*. London: Routledge, 2012, 266 s.

W naukach społecznych, podobnie jak w całym polu naukowym, zachodzą dialektycznie sprzężone procesy specjalizacji i integracji (Abbott 2001). Z jednej strony powstają nowe perspektywy teoretyczne w obrębie silnie zinstytucjonalizowanych dyscyplin, z drugiej – interdyscyplinarne pola problemowe składające się z dynamicznych nurtów teoretyczno-metodologicznych o charakterze inter- i transdyscyplinarnym (niekiedy także post- i antydyscyplinarnym – zob. Sum i Jessop 2013: 12–15). Takim polem problemowym wywodzącym się z idei zwrotu lingwistycznego jest analiza dyskursu (AD), w którego obrębie znajduje się, także silnie zróżnicowane podpole krytycznej analizy dyskursu (KAD), oferujące analityczne modele służące rekonstrukcji, wyjaśnianiu i społecznej oraz normatywnej krytyce dyskursywnych procesów konstruowania porządku społecznego w różnych kontekstach instytucjonalnych (Wodak i Meyer 2009; Jabłońska 2006). Jest to jedno z wielu odgałęzień wzmacniającego się w obszarze nauk społecznych nurtu zainteresowanego rolą komunikacji i dyskursu w rekonstrukcji ponowoczesnego świata (Grzymała-Kazłowska 2004; Jabłońska 2006; Pawliszak i Rancew-Sikora 2012).

W tym aktywnym obszarze analitycznym powstała książka: *Political Discourse Analysis. A Method for Advanced Students* Isabeli i Normana Fairclough. Jest to udoskonalona i dostosowana specjalnie do badań dyskursu politycznego kolejna wersja KAD rozwijanej konsekwentnie od ponad dwóch dekad pod auspicjami Normana Fairclougha (1989, 1992, 2003, 2006, 2010; Chouliaraki i Fairclough 1999; Fairclough, Jessop i Sayer 2004). Wyrasta ona w warstwie analitycznej z korzeni Foucaultowskich i lingwistyki generatywnej, ale – co raczej wyjątkowe wśród krytycznych nurtów AD – odrzuca poststrukturalistyczną

ontologię i czerpie z realizmu krytycznego (Bhaskar 1979), a w wyrażnie wyodrębnionej warstwie krytyczno-normatywnej ze społeczno-etycznego realizmu Andrew Sayera (2011) oraz realistyczno-etycznej koncepcji zdolnościowej Marthy Nussbaum (2000, 2006). Jest to, być może, najbardziej samorefleksyjny teoretycznie i metodologicznie współczesny model AD, do tego programowo transdyscyplinarny, więc szczególnie warty uwagi i refleksji w obszarach dyscyplinarnych zainteresowanych procesami dyskursywnymi. Intencjonalnym adresatem książki, zgodnie ze społecznie i etycznie zaangażowanym programem KAD (Duszak i Fairclough 2008), są nie tylko lingwiści i przedstawiciele nauk społecznych oraz politycznych, ale także analitycy polityczni i obywatele oraz refleksyjni obywatele zagrożeni nadużyciami ze strony propagandy politycznej.

We wprowadzeniu, sześciu rozdziałach i konkluzji autorzy ofiarowują czytelnikowi nową spójną perspektywę analizy oraz społecznej i normatywnej ewaluacji politycznej retoryki wraz z przykładami jej zastosowań do różnych typów debat publicznych dotyczących ostatniego kryzysu ekonomiczno-finansowego. Uzasadniając jej potrzebę, ukazują oni niedostatki dotychczasowych modeli dyskursywnych analiz polityki sformułowanych przez Paula Chiltona (2003) i Ruth Wodak (2009). Ich główną wadą jest niedocenienie pragmatyczno-argumentacyjnego wymiaru, który jest fundamentalny dla debat politycznych i potraktowanie ich aspektów wtórnych, kognitywnego i tożsamościowego, jako głównych. Proponowana koncepcja odwołuje się do klasycznej Arystotelesowskiej wizji polityki, jednocześnie wpisuje się we wciąż aktualny w analizach politycznych zwrot argumentacyjny. Autorzy skupiają się zatem na praktycznej argumentacji dostarczającej aktorom politycznym motywów do działania, jako na „generycznej właściwości tekstów [politycznych – P.P.] a nie na ich izolowanych właściwościach” (s. 1). Ten aspekt polityki, gdzie krzyżują się sprawstwo i strukturalne reguły i zasoby, jest także szczególnie wyrazisty i istotny w poddanej analizie sytuacji kryzysu finansowo-gospodarczego, której istotą jest głęboka niepewność, a jednocześnie konieczność szybkiego i skutecznego działania.

We wprowadzeniu autorzy przedstawiają swoje plany mające na celu teoretyczny, metodologiczny i empiryczno-deskrypcyjny rozwój krytycznej analizy dyskursu politycznego. Wskazując na niedostatki konceptualizacji struktury dyskursu politycznego w ramach KAD, zapowiadają rozwój teorii argumentacji poprzez wprowadzenie oryginalnej wizji struktury i ewaluacji praktycznej argumentacji. Jej elementarna jednostka – argument polityczny – w następnym rozdziale zrekonstruowany zostaje jako układ przesłanek odnoszących się do wartości, celów i okoliczności oraz konkluzji wzywającej do pożądaných w tych warunkach działań. W kolejnym rozdziale przedstawiona jest jego struktura językowa, a w rozdziale trzecim i następnym następuje zastosowanie modelu do studiów wybranych przypadków.

Rozdział pierwszy: *Political discourse analysis and the nature of politics* ustanawia teoretyczną podstawę do integracji KAD z dyscyplinami analizującymi proces polityczny. Autorzy zainspirowali się uwagą Teuna van Dijka (1997: 38), że AD ma wiele do zaoferowania socjologii polityki i politologii, ale tylko wtedy gdy koncentruje się na tych cechach dyskursu politycznego, które są istotne dla celów lub funkcji procesów lub wydarzeń politycznych. W poszukiwaniu istotnych relacji między polityką i językiem poddali oni analizie klasyczną Arystotelesowską koncepcję retoryki politycznej leżącą u podłoża wielu współczesnych programów badawczych, a także podstawowe koncepcje z obszaru KAD. W ten sposób uzasadnili, że fundamentalnym wymiarem polityki jest dyskursywne konstruowanie praktycznych i w miarę racjonalnych, tj. rozsądnych decyzji w sytuacji niepewności, niezgody i konfliktu.

W tym rozdziale autorzy rozważają także normatywny ideał demokracji deliberatywnej, gdzie siła lepszego argumentu wypiera argument siły. Zastanawiają się, gdzie szukać uniwersalnych wartości, na których mógłby oprzeć się racjonalny konsens. Podkreślają, że w sytuacji obserwowanego nieredukowalnego pluralizmu wartości blokującego konsens możliwe i użyteczne jest polityczne poszukiwanie kompromisu. Warunkiem jest jednak *racjonalny pluralizm*, tj. akceptacja różnorodnych przesłanek aksjologicznych jako prawomocnych. Możliwe jest wtedy pluralistyczne porozumienie, które „oznacza, że każda ze stron akceptuje je na podstawie różnych argumentów” (s. 33).

Najważniejszy dla książki rozdział drugi: *Practical reasoning. A framework for analysis and evaluation*, rozwija innowacyjny autorski model mający służyć w pierwszym etapie do analizy, a w drugim – do krytycznej oceny praktycznej argumentacji politycznej. W celu jego adekwatnego ujęcia, autorzy zastosowali typową dla AD strategię transdyscyplinarności włączając w koncepcję pragmatyki językowej KAD elementy nieformalnych logik i pragma-dialektyki wziętych z pola teorii argumentacji. W szczególności skorzystali z teorii praktycznego wnioskowania Douglasa Waltona (2008) i Roberta Audiego (2008), konstrukcjonizmu Johna Searle’a (2010), a także z semantycznej koncepcji modalnego wnioskowania typu deontologicznego Angeliki Kratzer (1991). Zrekonstruowana w ten sposób koncepcja dyskursu politycznego została ugruntowana w definicji polityki jako procesu „podejmowania wyborów i decyzji dotyczących tego, jakie działania podjąć w odpowiedzi na sytuacyjne wymagania w warunkach ograniczonych możliwości” (s. 26) oraz „niepewności i niezgody” (s. 12). Rozwiązanie to nawiązuje do Arystotelesowskiej koncepcji, gdzie działanie polityczne polega na praktycznej deliberacji prowadzącej do decyzji o działaniu organizacyjnym państwa na rzecz korzystnego i sprawiedliwego stanu rzeczy. Przez odniesienie do klasycznego i wciąż aktywnego nurtu analiz polityki ten metodologiczny wybór zyskał silne teoretyczne uprawomocnienie. Widać tu także bliskie powinowactwo z nurtami interpretatywnymi w socjologii, które

traktują dyskursywne działania jako konfliktowe procesy ustanawiania uprawnień definicji sytuacji.

Skupienie się na procesach konfliktowej negocjacji znaczeń wymagało rozwinięcia precyzyjnych narzędzi umożliwiających rekonstrukcję, analizę i ocenę działań dyskursywnych w ich relacjach z bliskim kontekstem dyskursywno-instytucjonalnym debat politycznych. Z tego zadania autorzy wywiązali się znakomicie tworząc rozwinięty model analiz argumentacji politycznej. Jego głównym elementem jest operacyjna koncepcja językowej struktury argumentu politycznego przedstawiona sugestywnie za pomocą schematów blokowych. W rozdziale zaprezentowano także przykładowo użycie modelu do analiz debat polityków, ekspertów i przedstawicieli szerokiej opinii publicznej.

Wartym bliższej uwagi jest aspekt normatywny modelu. Autorzy wychodzą od klasycznej idei, iż argumentacja polityczna jest kombinacją wnioskowania z przesłanek faktualnych, tj. przyjętych celów i okoliczności (aktualnych i ewentualnych konsekwencji podjętych działań) oraz wartości służących do selekcji celów i środków. To ujęcie prowadzi jednak do oryginalnej wizji ewaluacji konkretnych przejawów deliberacji politycznej. Zdaniem autorów podstawową cechą argumentu praktycznego w przeciwieństwie do teoretycznego jest jego przypuszczalność, czasowa i ograniczona wiarygodność, która zakłada, że rozważono jedynie dostępne przesłanki i dopiero czas może w pełni zweryfikować opartą na nich decyzję. W tej sytuacji możliwa jest tylko ocena procedury deliberacji. Autorzy poszli więc drogą Jürgena Habermasa, ale jako standardu normatywnego nie przyjęli jego kontrfaktycznej wizji nieinstrumentalnej deliberacji komunikacyjnej, lecz model, który można nazwać empiryczną rekonstrukcją greckiej *fronesis*. Do jego budowy posłużyło analityczne wyróżnienie logicznego, retorycznego i dialektycznego wymiaru skutecznej argumentacji. Autorzy przejęli od Waltona (2008) empiryczną tezę, iż logiczna i retoryczna skuteczność argumentu wynika z przestrzegania reguł logiki nieformalnej, które wymagają, aby rozsądny, przekonujący argument miał racjonalnie akceptowalne przesłanki, odpowiednie dla danego wnioskania i by wszystkie uwzględnione przesłanki dostarczały wystarczającej podstawy dla przyjęcia danego wniosku (s. 52). Z pragmaty-dialektyki zapożyczyli kryterium, które mówi, że strategiczna argumentacja powinna łączyć rozsądną (*reasonable*) z efektywnością perswazyjną wobec specyficznej publiczności (s. 57). Swój model przedstawiają w praktycznej formie zestawu pytań weryfikacyjnych odnoszących się do okoliczności i wartości: „(1) Czy sytuację przedstawiono w racjonalnie akceptowalny sposób?; (2) Czy wartości, które legły u podstaw działania, są racjonalnie akceptowalne; (3) Czy podmiot powinien rozważyć także inne wartości; (4) Czy deklarowane wartości są sprzeczne z innymi wartościami podmiotu?” (s. 67).

Szczególnym przypadkiem jest tu „głęboka niezgoda”, która oznacza, że dwie strony rozsądnie i efektywnie argumentują za przeciwstawnymi działaniami. Wynika to z niewspółmierności punktów wyjścia. Nie jest to jednak zdaniem autorów argument za relatywizmem. „Głęboką niezgodę” należy rozwiązać przez analizę konsekwencji i poprzez uniwersalizację partykularnych stanowisk i rozwiązań. Tu ostatecznym kryterium są przyjmowane także przez KAD podstawowe obowiązki i prawa człowieka oraz moralne zasady, takie jak sprawiedliwość i uczciwość (s. 60n). Ostateczne kryteria nie podlegają już dialektycznej ocenie i przekształceniom, lecz autorzy przyjmują je na podstawie rozsądnej pragmatycznej argumentacji, której najlepszego przykładu dostarcza ich zdaniem Nussbaum (2000, 2006).

Rozdział trzeci: *Critical discourse analysis and analysis of argumentation*, charakteryzuje KAD i rozważa jej odniesienia do krytycznego nurtu w naukach społecznych i różnych form krytyki społecznej, a także analizuje, jak dalece perspektywa argumentacyjna może zwiększyć krytyczny potencjał KAD. Jej użyteczność zaprezentowana zostaje na przykładzie mowy premiera Tony’ego Blaira z 1998 roku przekonującej do akceptacji „trzeciej drogi”, która już wcześniej została poddana krytycznej analizie przez Normana Fairclougha (2000: 25n). Tym razem analiza ukazała struktury argumentacji, a także – co znacznie ciekawsze dla socjologa – ujawniła wzory konstruowania zbiorowych motywów politycznego działania. Krytyczna ewaluacja jest dość typowa dla KAD. Wykazała, że przemowa nie miała charakteru dialogicznego: „Blair nie odnosił się do realnych alternatyw, rzeczywistych opcji, ale do swoich wyobrażeń o nich” (s. 92). Miała także intencjonalny charakter ideologiczny, czyli „przywoływała neoliberalne argumenty, bez ich wyraźnej artykulacji (99)”, oraz maskowała szkodliwe aspekty neoliberalizmu, a jednocześnie je usprawiedliwiała. W ten sposób Blair wykorzystywał opresyjny potencjał wypracowanego wcześniej dyskursu neoliberalnego, który działa dzięki podtrzymywanej także przez niego naturalizacji.

W następnych rozdziałach autorzy zastosowali wypracowane przez siebie narzędzia do analizy politycznych debat określających, jak radzić sobie z wyzwaniem kryzysu gospodarczego, który rozpoczął się w 2007 roku. W rozdziale czwartym, zatytułowanym: *The economic crisis in the UK. Strategies and arguments*, który jest główną empiryczną częścią książki, zawarta jest rekonstrukcja i ewaluacja argumentacji zawartej w dwóch raportach ministrów skarbu dotyczących państwowego budżetu z 2008 i 2010 roku oraz porównawcza analiza ewaluacji, które pojawiły się w szerszej opinii publicznej. Analizy ujawniają nie tylko strategie argumentacji ale także kontrargumentacji.

W rozdziale piątym: *Values as premises in the public debate over bankers’ bonuses*, autorzy wnikliwie rozważają argumenty za i przeciw olbrzymim premiom dla bankierów, które otrzymywali nawet po ujawnieniu ich niemoralnych praktyk skutkujących licznymi upadłościami i dezintegracją światowego

systemu finansowego. Wybrano je z medialnie nagłośnionej debaty zorganizowanej przez londyński Instytut św. Pawła w październiku 2009 roku. Badania objęły także publiczną reakcją wobec niej mającą miejsce na stronach internetowych „The Guardian”. Materiały te zanalizowane zostały pod kątem różnic między argumentacją odwołującą się do interesów jednostkowych i do moralności. Tylko te drugie przywołują racje, które są zbiorowo uznawane za obowiązujące i w związku z tym mogą i powinny motywować do politycznych działań. Jednakże wnioski z badań wskazują, że w powszechnej opinii rząd i politycy naruszają zobowiązanie do sprawiedliwości, które jest częścią ich kontraktu z obywatelami i przerzucają na społeczeństwo koszty kryzysu, któremu winni są niedostatecznie nadzorowani bankierzy.

Rozdział szósty dokładnie analizuje strukturę argumentacyjną debaty w Izbie Gmin poświęconej propozycji podniesienia opłat za studia. Zwraca uwagę na konsekwencje jej instytucjonalnych ograniczeń, takich jak dyscyplina partyjna i bardzo ograniczony czas wypowiedzi. Dostrzegając specyfikę debaty parlamentarnej, autorzy charakteryzują ją jednak jako zastosowanie gatunku deliberacji dialektycznej zmierzającej do przezwyciężenia niezgody i do racjonalnej perswazji skierowanej głównie do obywateli. Sprzeczność opinii rozwiązywana jest jednak nie na drodze generowania uzasadnionego sądu, lecz poprzez instytucjonalną logikę głosowania legitymizującego decyzję. W części krytycznej autorzy zwracają uwagę na znormalizowaną przez polityków praktykę łamania obietnic wyborczych, która jednak dla wyborców ma moralny wymiar i podwaja zawarty w głosowaniu wzajemny kontrakt.

W konkluzji autorzy podsumowują główne rezultaty swoich badań i przedstawiają swój wkład w rozwój teorii argumentacji, krytycznej analizy dyskursu oraz wiedzy o dynamice procesów politycznych w sytuacji kryzysu.

Na metodologiczną propozycję Normana i Isabeli Fairclough warto spojrzeć nie tylko „mikroskopowo”, jako na zestawienie wielu celowo dobranych i precyzyjnie dostosowanych do siebie elementów pochodzących z różnych pól dyscyplinarnych, ale także szerzej, jako na nową wizję analityczną. Jak bardzo jest innowacyjna i użyteczna?

Bazuje ona na klasycznej wizji polityki, co oznacza raczej kontynuację niż nowość. Jest to jednak kontynuacja refleksyjna, realizowana w oparciu o doświadczenia zwrotu lingwistycznego i interpretatywnego w naukach społecznych. W warstwie założeń ontologicznych nastąpiło przejście od realizmu opartego na oczywistości do realizmu krytycznego. W warstwie teoretycznej i metodologicznej intuicyjne ujęcie idei i wartości zastąpiono identyfikacją ściśle określonych lingwistycznych struktur, w których obiektywizują się interesy, wartości i tożsamości aktorów politycznych. Powstał więc systematyczny, ścisły i operacyjny model analiz. Te rozwiązania można ocenić w kategoriach Jeffreya Alexandra (1982) jako rozwój „logiki teoretycznej”.

Znaczenie książki jest szczególnie istotne dla narastającego obecnie w naukach społecznych i praktycznej analizie politycznej zainteresowania oddziaływaniem idei – lub ram interpretacyjnych – na przebieg politycznej i instytucjonalnej zmiany (np. Fisher 2007: 223–237; Fligstein i McAdam 2012; Hajer i Wagenaar red. 2003; McAdam i Scott 2005; Schmidt 2010). Badania nad konstruowaniem problemów społecznych wykazały, że sposób interpretacji zagadnień problemowych silnie oddziałuje na wprowadzane rozwiązania (Hoppe 2010; Gusfield 1981; Stone 1989). Dalsza analiza tego związku wymaga jednak bardziej rzetelnych procedur badawczych umożliwiających odsłonięcie relacji między emergentnymi poziomami dyskursywnego i intuicyjnego myślenia (zimnego i gorącego, tj. emocjonalnego – Haidt 2012), poziomami wypowiedzi i ekspresji indywidualnych i zbiorowych aktorów oraz wiedzy intersubiektywnej oraz habitualnych i zobiektywizowanych symbolicznie wartości i norm (Sawyer 2005). Stosowane do tego typu analiz pojęcie ramy działań zbiorowych (Benford i Snow 2000) wywodzące się z idei Ervinga Goffmana (2010), niekiedy nieco inaczej konceptualizowane, jako np. *narracja przyczynowa*, *wizja polityczna*, *definicja zbiorowa*, *definicja publiczna* (Baumgartner i Jones 1991; Blumer 1971; Gusfield 1981; Stone 1989), umożliwia analizę procesu atrybucji znaczeń leżących u podstaw problemów i konfliktów społecznych. Jest to jednak narzędzie bardzo ogólnie określone, a więc mniej rzetelne niż pojęcie argumentu politycznego. Obie koncepcje mają charakter systemowo-strukturalny, tj. wyróżniają elementy składowe i relacje między nimi. W koncepcji ramy wyróżnione są trzy elementy: diagnostyczny, prognostyczny i motywacyjny (della Porta i Diani 2009: 82–89). Analitycznie rzecz biorąc, są to idee, które badacz rekonstruuje intuicyjnie na podstawie swej kulturowej kompetencji, jako uczestnik życia publicznego. Relacje między nimi wynikają z przyjmowanego *implicite* założenia, że ruchy działają celowo-racjonalnie, starając się skutecznie zmotywować jak największą liczbę popleczników do przyjętych uprzednio przez siebie celów. Propozycja Normana i Izabeli Fairclough dostarcza operacyjnego schematu pozwalającego na rzetelną empiryczną rekonstrukcję struktur tekstowych, a na ich podstawie także struktur ideacyjnych czy szerzej – kulturowych. Analiza poziomu językowego umożliwia adekwatne zrozumienie interakcji struktur i podmiotowości. „dyskursy i porządki dyskursów dostarczają podmiotom motywów do działania” pozwala także na empiryczne uchwycenie procesów rekonstruowania i dekonstruowania argumentów w dynamicznych relacjach z bardziej stabilnymi strukturami – celami i wartościami, a nawet na uchwycenie procesu negocjacji celów, norm i wartości. Dla socjologa to precyzyjne narzędzie do poznawania procesów przekształcania i nakładania ram, a także do głębszej analizy procesów tworzenia znaczeń na styku podmiotowości oraz głębszych (kody, logiki instytucjonalne) i płytszych (ramy, narracje, strategie argumentacyjne) struktur społeczno-kulturowych.

Sposób konstrukcji modelu analitycznego ma jednak także negatywne konsekwencje. Dążenie do ścisłości i jednoznacznej operacjonalizacji wymagały ograniczenia liczby i różnorodności elementów tworzących model. Deliberacja polityczna została tym samym zredukowana metodologicznie do wymiaru mikrostrukturalnego i ujęta wyłącznie w bezpośrednim kontekście świadomościowym i sytuacyjnym. Systemowy wymiar deliberacji politycznej i jej relacje z translokálnymi strukturami dyskursywnymi i kulturowymi nie jest więc w tej koncepcji możliwy do uchwycenia.

Książkę warto rozważyć także jako przykład naukowej krytyki rozumu politycznego. Jest to jednocześnie propozycja rozwiązania jednego z najbardziej złożonych i istotnych praktycznie problemów nowoczesności, jak godzić uniwersalizm z kontekstualizmem i podejmować demokratycznie silnie uprawnione polityczne decyzje w sytuacji głębokiego pluralizmu aksjologicznego. Przedstawiona w niej proceduralna krytyka debat politycznych, nie ze względu na kryterium racjonalności, ale stosowania rozsądnej i efektywnej argumentacji, jest próbą odejścia od jawnie ideologicznych i nierealistycznych założeń. Niestety, nie jest to rozwiązanie satysfakcjonujące. Autorzy nie są bowiem konsekwentni w uznaniu rozsądnej deliberacji za normatywny wzór do oceny debaty politycznej i jej efektów. W swym generalnym podejściu akceptują racjonalną debatę jako jedyne narzędzie do wytwarzania słuszných i skutecznych decyzji politycznych, ale tylko do momentu tzw. głębokiej niezgody. Ma ona miejsce wtedy, gdy polityczni adwersarze racjonalnie i efektywnie argumentują za przeciwnymi działaniami politycznymi. W tym przypadku należy sięgnąć po standardy spoza deliberacji – do „racjonalnej” wizji dobrego społeczeństwa. Ma to być ostateczne kryterium oceny skutków działań przesądające, które działania wybrać. Problem jednak w tym, że na takie rozwiązanie nie ma deliberacyjnie wynegocjowanej zgody, a postulowany ideał społeczny jest problematyczny. Jest to w istocie propozycja autorytarnego rozwiązania, sprzeczna z uprzednio zaakceptowanym ideałem demokratycznej deliberacji opartej na rozsądnej argumentacji.

Skąd bierze się ograniczone zaufanie dla rozsądnej deliberacji? Moim zdaniem wynika to z niedostatecznego rozróżnienia między wartościami i normami, co zresztą jest powszechne w wielu teoriach i praktyce społecznej inspirowanych przez racjonalistyczny mit modernistyczny (Joas 2009). Tymczasem podstawowa różnica polega na tym, że normy są restrykcyjne, a wartości atrakcyjne (Joas 2012: 14). Wartości nie możemy racjonalnie wybierać, lecz przeżywamy je zarówno intelektualnie, jak i emocjonalnie, i wytwarzamy z nimi trwałe więzi. Wartości przeżywanych jako autentyczne nie odczuwamy jednak jako przymusu, ale jako spełnienie. W takim ujęciu możliwa jest deliberacja, która prowadzi do zbliżenia pomiędzy różnymi aksjologicznymi założeniami (tj. więziami) oponentów nawet w sytuacji głębokiej niezgody. Autentyczne, nasycone

emocjami narracje mogą doprowadzić do współprzeżywania wartości i w konsekwencji do zbliżenia aksjologicznych postaw, a w następnym kroku, także stanowisk politycznych.

Dokonane przez Fairclough'ów rozluźnienie założeń racjonalistycznych w modelu decyzyjnym nie jest wystarczające. Koncepcja wciąż jest nazbyt zbliżona do racjonalnego wyboru i przez to nierealistyczna. Także najnowsze badania z obszaru psychologii kulturowej, psychologii moralności i nauk kognitywnych ukazują, że ludzkie poznanie i myślenie jest niezbywalnie zakorzenione w moralnych emocjach (tzw. gorące poznanie) (Haidt 2012; Rai i Fiske 2011). Głównym mechanizmem powstawania wszelkich osądów są emocjonalno-moralne intuicje, które następnie podlegają racjonalizacji. Dopiero w powtarzających się sytuacjach problematycznych możliwa jest zmiana osądu oparta na indywidualnej i zbiorowej refleksji (Haidt 2001: 820). Do analizy tego typu empirycznych procesów zachodzących w sferze publicznej konieczna jest jednak empiryczna analiza dyskursu politycznego. Tu model Isabeli i Normana Fairclough może okazać się użyteczny pozwalając na odsłonięcie habitualnych, aksjologicznych fundamentów politycznych stanowisk i krytyczną debatę o ich praktycznych konsekwencjach.

Literatura

- Abbott, Andrew. 2001. *Chaos of Disciplines*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Alexander, Jeffrey. 1982. *Theoretical Logic in Sociology*. Berkeley Los Angeles: University of California Press.
- Audi, Robert. 2006. *Practical Reasoning and Ethical Decision*. London: Routledge.
- Baumgartner, Frank R. i Bryan D. Jones. 1991. *Agenda Dynamics and Policy Subsystems*. „The Journal of Politics” 4: 1044–1074.
- Benford, Robert D. i David A. Snow. 2000. *Frame Processes and Social Movements. An Overview and Assessment*. „Annual Review of Sociology” 26: 611–639.
- Bhaskar, Roy. 1979. *The Possibility of Naturalism*. Hassocks: Harvester.
- Blumer, Herbert. 1971. *Social Problems as Collective Behavior*. „Social Problems” 18(3): 298–306.
- Chilton, Paul. 2003. *Analysing Political Discourse. Theory and Practice*. London: Routledge.
- Dijk, Teun A. van. 1997. *What is Political Discourse Analysis?*. W: J. Blommaert i C. Bulcaen (red.). *Political Linguistics*. Amsterdam: Benjamins, s. 11–52.
- Chouliaraki, Lilie i Norman Fairclough. 1999. *Discourse in Late Modernity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Duszak, Anna i Norman Fairclough. 2008. *Wstęp: Krytyczna analiza dyskursu – nowy obszar badawczy dla lingwistyki i nauk społecznych*. W: A. Duszak i N. Fairclough

- (red.). *Krytyczna analiza dyskursu: interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*. Kraków: Universitas, s. 7–29.
- Fairclough, Norman. 1989. *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman. 2000. *New Labour, New Language?* London: Routledge.
- Fairclough, Norman. 2001. *The Dialectics of Discourse*. „Textus” 2: 231–242.
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Fairclough, Norman. 2006. *Language and Globalization*. London: Routledge.
- Fairclough, Norman. 2010. *Critical Discourse Analysis*. 2nd edition. London: Routledge.
- Fairclough, Norman, Robert Jessop i Andrew Sayer. 2004. *Critical Realism and Semiosis*. W: J.M. Roberts i J. Joseph (red.). *Realism, Discourse and Deconstruction*. London: Routledge 23–42.
- Fisher, Frank. 2007. *Deliberative Policy Analysis as Practical Reason. Integrating Empirical and Normative Arguments*. W: F. Fisher, G. Miller i M. Sidney (red.). *Handbook of Public Policy Analysis*. Boca Raton: CRC Press, s. 223–237.
- Fligstein, Neil i Doug McAdam. 2012. *A Theory of Fields*. New York: Oxford University Press.
- Goffman, Erving. 2010 [1974]. *Analiza ramowa*. Tłum. S. Burdziej. Kraków: Nomos.
- Grzymała-Kazłowska, Aleksandra. 2004. *Socjologicznie zorientowana analiza dyskursu na tle współczesnych badań nad dyskursem*. „Kultura i Społeczeństwo” 1: 13–34.
- Gusfield, Joseph R. 1981. *The Culture of Public Problems: Drinking-driving and the Symbolic Order*. Chicago: University of Chicago Press.
- Haidt, Jonathan. 2001. *The Emotional Dog and its Rational Tail: a Social Intuitionist Approach to Moral Judgment*. „Psychological Review” 108(4): 814–34.
- Haidt, Jonathan. 2012. *The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion*. New York: Pantheon Books.
- Hajer, Maarten i Hendrik Wagenaar (red.). 2003. *Deliberative Policy Analysis. Understanding Governance in the Network Society*. New York: Cambridge University Press.
- Hoppe Robert. 2010. *The Governance of Problems*. Bristol: The Policy Press.
- Jabłońska, Barbara. 2006. *Krytyczna analiza dyskursu: refleksje teoretyczno-metodologiczne*. „Przegląd Socjologii Jakościowej” 9: 52–67 (http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/archive_pl.php).
- Jabłońska, Barbara. 2013. *Krytyczna analiza dyskursu w świetle założeń socjologii fenomenologicznej (dylematy teoretycznometodologiczne)*. „Przegląd Socjologii Jakościowej” 1: 48–61. http://przegladsocjologiijakosciowej.org/volume21_pl.php.
- Joas, Hans. 2009. *Powstawanie wartości*. Tłum. M. Kaczmarczyk. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Joas, Hans. 2012. *Kulturowe wartości Europy. Wprowadzenie*. W: H. Joas i K. Wiegandt (red.). *Kulturowe wartości Europy*. Tłum. M. Bucholc i M. Kaczmarczyk. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.

- Kratzer, Angelika. 1991. *Modality*. W: A. von Stechow i D. Wunderlich (red.). *Semantics. An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin: Walter de Gruyter, s. 639–650.
- McAdam, Doug, i Richard W. Scott. 2005. *Organizations and Movements*. W: G. F. Davis i D. McAdam, W. R. Scott i M. N. Zald. *Social Movement and Organization Theory*. New York: Cambridge University Press, s. 4–40.
- Nussbaum, Martha. 2000. *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nussbaum, Martha. 2006. *Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge, MA: Harvard University Press, Belknap Press.
- Pawliszak, Piotr i Dorota Rancew-Sikora. 2012. *Wprowadzenie do socjologicznej analizy dyskursu (SAD)*. „*Studia Socjologiczne*” 1: 5–15.
- Porta della, Donatella i Mario Diani. 2009. *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rai, Tage S. i Alan P. Fiske. 2011. *Moral Psychology is Relationship Regulation. Moral Motives for Unity, Hierarchy, Equality, and Proportionality*. „*Psychological Review*” 118(1): 57–75.
- Sayer, Andrew. 2011. *Why Things Matter to People. Social Science, Values and Ethical Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sawyer, Keith R. 2005. *Social Emergence. Societies as Complex Systems*. New York: Cambridge University Press.
- Searle, John R. 2010. *Making the Social World. The Structure of Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Schmidt, Vivien. 2010. *Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth, New Institutionalism*. „*European Political Science Review*” 1: 1–25.
- Stone, Deborah A. 1989. *Causal Stories and the Formation of Policy Agendas*. „*Political Science Quarterly*” 2: 281–300.
- Sum, Ngai-Ling i Bob Jessop. 2013. *Towards a Cultural Political Economy*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Walton, Douglas N. 2008. *Informal Logic. A Pragmatic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wodak, Ruth. 2009. *The Discourse of Politics in Action*. London: Palgrave Macmillan.
- Wodak, Ruth i Michael Meyer. 2009. *Critical Discourse Analysis. History, Agenda, Theory, and Methodology*. W: R. Wodak i M. Meyer (red.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage, s. 1–33.